

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 608

Title Mahābhāṣya

CHUNILAL GANDHI VIDYABHĀVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 608 Subject : Grammar

Title : Mahābhāṣya

Author : Patanjali Scribe : -

Date of the work : - Date of the Ms. : -

Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 10.5" by 4.6" Extent : 29-1037 foll

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : -

चयस्य

‘उक्’

五

वश्यम्

वि

निःसृजते हि यस्माद्वाद्यो गच्छिन्ना गाह्यालो यो लुक् बाधते। कृष्णो नो नावदृष्टमो नो गृहीतं नो नृपते नो नो वांसमानाश्रयो लु
कलो येन बाधते। कश्च समानाश्रयः। यः प्रत्ययाश्रयः। अत्र च प्रागेव प्रत्ययो त्यजेतुं कथं भवति। कश्च स्यदः प्रश्नो हि
मथश्च प्रश्नः। जीरदानुनिकृष्टित इति। उक्तं शेषे। किमुक्तं। निपातनात्प्रादादिषु प्रत्ययाश्रयत्वादन्यत्र सिद्धं। किं संप्रसार
णमिति। निकृष्टितेयुक्तं। किमुक्तं। स निपातलक्षणो विधिर निमित्ततद्विघातस्येति॥ ॥ कृतिचय॥ ॥ कृतिप्रतिषेध
तन्निमित्तग्रहणं॥ कृतिप्रतिषेधे तन्निमित्तग्रहणं कर्तव्यं॥ कृतिनिमित्तेयगुणद्वंद्वीयास्तु तस्मिन्भवत इति वक्तव्यं। कि
प्रयोक्तृर्नोपधर्षणो रवीत्यर्थः। उपधर्षणं तावत्तन्मिन्नः। मित्रान्। कियुतः कारणात्तन्मिन्नः। कृतिनियुक्तो तेन यत्र कृ
त्यनंतरोगुणो भाव्यमस्ति। तत्रैव स्यात्तद्वितस्तुतं। इह तु न स्यात्। मिन्नः। मिन्नवानिति। ननु च यस्य गुण उच्यते तं कित्यरत्न
न विशेष्यस्यैव। युगतलक्ष्यपक्षस्य गुण उच्यते। तच्च त्रिकित्यरयुगतलक्ष्यपक्षस्येति नैव विज्ञायते। युगतस्यांगस्य लक्ष
पक्षस्येति युक्तिर्यतः युगतः लक्ष्योपधर्षणलक्ष्यपक्षयुगतं लक्ष्यपक्षयुगतलक्ष्यपक्षयुगतलक्ष्यपक्षस्येति। अवश्यं च
तदेव विज्ञेयं। अंगविशेषणो हि इह प्रसज्येत। मिन्नति। छिनत्ति। रोरवीत्यर्थः। विश्वब्रह्मो ह्यभोरवीति। अद्वितन्मि
नग्रहणं। कियते वशच दंते दोषः। रियति धियति पियति। प्रादुर्भवत्। प्राप्सु सुवत्। अत्रापि प्राप्नोति। शच दंतस्यात

उपधारो रवीत्य
र्थ ५ च ९

कचंतहि

ੴ

रात्र्यादन्तेषु वृत्तयोः अनुपधात्वात् गुरोर्न भविष्यति। एवं कियते चेदन्ति मित्रग्रहणं कश्चिदोषो भ
वति। इमानि च भूयस्तन्निमित्तग्रहणस्य प्रसोक्तानि। हतो हयः उयोयते। अथ तालौ मायेने। नेनिक इति। नेता
निसंति प्रसोक्तानि। इह तावत्। हतो हय इति प्रसक्तस्यापि न भविष्यति। शक्या कर्तुं। अत्र च धातुपदेशाया
मेवाकारः। इह च उयोयते। अथ तालौ मायेने। यो मायेनिरिति। बहिरंगे गुराहृदो अंतरंगः प्रतिषेधः। असिद्ध बहिरंग
मंतरंगेनेनिक इति। परस्परं च दहितत्वात् न भविष्यति। उपधेयेनेतावन्नार्थः। धातोरिति वर्तते। धातुं कित्त्वर
त्वेन विशेषयिष्यामः। यदि धातुं विशेष्यते। विकरणस्य न प्राप्तोति। चिनुतः। सुनुतः। लुनीतः। युनीत इति। नैष दोषः
विहितविहितेष्वेव धातोर्लुपि विहित इति। धातोरिव तद्दिनं प्राप्नोति। नैव विशेष्यते। धातोर्विहितस्य कृतीति क
थं तद्दिनं प्राप्नोति विहिते कृतीति। अथवा कार्यकालं हि संक्राय परिभाषा। यत्र कार्यं तत्र उग्रस्थितं दृष्ट्यां युगतं लघुपक्ष
स्य गुरोर्भवति कृतीति। अथवा यदन्यस्मिन् योगे कित्त्वरग्रहणं दत्तदवकाशं तस्यानवकाशात् गुराहृदो न
भविष्यतः। अथवा आचार्यप्रवृत्तिर्जाययति। भवत्युपक्रमलक्षणास्य गुरास्य प्रतिषेध इति। यदयत्र सिग्धिध्वि
येः कुः। इकोऽल्लहलताच्चेति कुसुमो कितो करोति। कथं हत्वा द्वायकां कित्त्वरस्य एतत्प्रसोक्तं गुरोर्न स्यादिति

प्रतिवेधेन ३
वस्थ्या ३

施

वि

[illegible]

双

वा। इह च निमित्तया यावन्निर्वायात्। वाच्यस्य संयोगादेरिति एत्वं प्रसज्येत। इह च संहृषा। इति ज्ञातश्च संयोगादेरिति इह
सज्येत। इह सफियत इति गुणोर्निसंयोगाद्योरिति गुणः प्रसज्येत। इह च दृष्टकरोति समिकरोति। इतिसंयोगांतस्य
लोपः प्रसज्येत। इह च शक्तौ वस्तेति स्कोः संयोगाद्योरिते च लोपः प्रसज्येत। इह च निर्यातो निर्वात इतिसंयोगादेर
तोक्षतोर्गवत इति निष्ठा नत्वप्राप्नोति नैष दोषः। यत्नो वदुच्यते इह तावन्निर्वायात् वाच्यस्य संयोगादेर
त्येत्वं प्रसज्येत इति नैव विज्ञायते। संयोगादियस्य सोऽसंयोगादेः संयोगादेरिति। कथं तर्हि संयोगोऽवादीय
स्य सोऽसंयोगादिः। संयोगादेरिति। एवं तावत्सर्वमांग्यरिहता। यदप्युच्यते। दृष्टकरोतीति इतिसंयोगांतस्य लो
पः प्रसज्येत इति नैव विज्ञायते। संयोगांतो यस्य तदिदं संयोगांतस्येति। कथं तर्हि संयोगावता वस्य तदिदं संयो
गांतसंयोगांतस्येति। यदप्युच्यते इह च शक्तौ वस्तेति स्कोः संयोगाद्योरिते च लोपः प्रसज्येत इति नैव विज्ञाय
ते। संयोगादी संयोगादी। संयोगाद्योरिति। संयोगावादी संयोगादी संयोगांतस्येद्योरिति। यदप्युच्यते इति
चर्चा निर्वात इति निष्ठा नत्वप्रसज्येत इति नैव विज्ञायते। संयोगः प्रादियस्य सोऽसंयोगादिः संयोगादेरिति। कथं
तर्हि संयोगावादीयस्य सोऽसंयोगादिः संयोगादेरिति। कथं तर्हि एकेकस्य संयोगसंज्ञा प्राप्नोति। अथैकं वाक्यं

मंजोगादेरा नोक्षमोय
एवेति

सुख

परिसमाप्तदृश्यते। तद्यथा। दृष्टगुणसंज्ञे प्रत्येकं भवतः। ननु व्याप्य समस्तदृष्टान्तः। समुदाये वा कथं परिसमाप्तिरिति। तद्यथा। गंगाः शतं दृष्टं ता मिति। अथ निश्चराज्ञानोदिरायेन भवति। न च प्रत्येकं दृश्यं। सत्ये तस्मिन् दृष्टे दितत्र प्रत्येकमित्युच्यते। इहापि सहग्रहणं कर्त्तव्यं। अथ तत्रांतरेण सहग्रहणं प्रत्येकमिति वचनं प्रत्येकगुणादृष्टिसंज्ञे भवतः। इहापि नाशः सहग्रहणो न येन बहूनामांतरे किंतु द्वयोर्द्वयोः संयोगसंज्ञा भवति। आहोस्विदविशेषेण कश्चात्र विशेषः। समुदाये संयोगादिलोपो मस्तेः। समुदाये संयोगादिलोपो मस्तेर्न सिध्यति। मङ्गलमङ्गलं। इह च निगम्यात्। निगम्यात्। निगम्यात्। निगम्यात्। वाच्यस्य संयोगादेरिति एत्वं न प्राप्नोति। इह च सस्वरिषां हेति नैतश्च संयोगादेश्चरितीत्यनप्राप्नोति। इह च गुणोत्तिसंयोगाद्योरिति गुणोत्तप्राप्नोति। इह च गोमानु करोति। आदानु करोति इति। संयोगात्तस्य लोपो न प्राप्नोति। इह निम्नानो निम्नान इति संयोगादेरातो धसतो र्यश्वत इति निष्ठा सत्वं न प्राप्नोति। अस्तु तर्हि द्वयोर्द्वयोः संयोगः। द्वयोर्द्वयोः संयोग इति चेत्। द्विर्वचनं। द्वयोर्द्वयोः संयोग इति चेत्। द्विर्वचनं न सिध्यति। इदमिच्छति इदं प्रीयते। इदं मते। इदं प्रीयते। मते। इदं प्रीयति। नन्वाः संयोगादय इति द्विर्वचनं च न प्राप्नोति। नवाब्धिधेः। नवाब्धिधेः। किंकारणं। किंकारणं। नवाः संयोगादयो न द्विसंयते। अजादेरिति वचनैः। अथ यद्येव बहूना संयोगसंज्ञा। अथापि द्वयोर्द्वयोः। किं

32

तमियता सूत्रेण। आलोख्य दृश्यस्मिन्नेभ्यः सूत्रं कर्तव्यं गतमित्याहुः कथं। यदा तावद् ब्रह्मणा संयोगसंज्ञात
देवं विग्रहः करिष्यते अविद्यमानमंतरमेवामिति। यदा द्वयोस्तदैवं विग्रहः करिष्यते। अविद्यमाना अंतरा एषा
मिति। द्वयोश्चांतरा कश्चिद्विद्यते न वा। एवमपि ब्रह्मणामपि प्राप्नोति। यान्ति भवानत्र षष्ठा प्रतिनिर्दिशति। ए
तेषामन्येन व्यवायेन भवितव्यं। अस्तु तर्हि समुदाये संज्ञा। ननु चोक्तं समुदाये संयोगादिलोपो मस्तेरिति॥
नेष दोषः॥ वक्ष्येत्येतत्। अंत्या सूत्रो मस्तेर्मिदनुषंगसंयोगादिलोपार्थमिति। अथवा अविशेषेण संयोगसं
ज्ञाविज्ञास्यते द्वयोरपि ब्रह्मणामपि। तत्र द्वयोर्वासंयोगसंज्ञातदाश्रयो लोपो भविष्यति। यदप्युच्यते निरुद्धाया
न्निर्लेया निरुद्धाया निरुद्धाया द्वान्यस्य संयोगादेरित्येत्वं न प्राप्नोति। अंगेन संयोगादिं विशेषयिष्यामः। अंगस्य
संयोगादेरिति। एवं तावत्सर्वमांगं परिहृतम्। यदप्युच्यते। इह च गोमान्करोति संयोगांतस्य लोप इति लोपो न
प्राप्नोतीति। पदेन संयोगं विशेषयिष्यामः। पदस्य संयोगांतस्येति। यदप्युच्यते। इह च निरुद्धानो निरुद्धानिः सं
योगादेरातो धातो र्य एव त इति निश्चानत्वं प्राप्नोतीति। धातुना संयोगादिं विशेषयिष्यामः धातोः संयोगादे

सिद्धं यमानुत्तराणां विद्याप्रोतिनेव दोषो न प्रयोजनं २

खग्रहणोनयेमुखवचनाः। नासकावचनाः गृह्यतेनासकाग्रहणेन। येनभयवचनाः गृह्यतेतेमुखग्रहणेननासकाग्र
हणेन। भवेदभयवचनानां इतरेतराश्रयताभवति। कादूतरेतराश्रयता। सतोनुनासिकस्यसङ्ग्याभावावितया।
सङ्ग्यात्तुनासिकोभावात्। तदितरेतराश्रयभावति। इतरेतराश्रयाणिशास्त्राणिप्रकल्पन्ते। अनुनासिक
र्द्धामितरेतराश्रयैकैकमुक्तं। सिद्धंतुनित्यशब्दादिति सिद्धंतुनित्यशब्दादिति। नित्याः शब्दाः
निबोधेपुसतोनुनासिकसङ्गाक्रियते। नसङ्ग्यानुनासिकोभावात्। यदितर्हि नित्याः शब्दाः किमर्थं शास्त्र-
मितिचेन्नित्वर्तकत्वात्सिद्धं। निवर्तकशास्त्रं। कथा। आडस्यायविशेषेणादिष्टोनुनासिकः। तनुसर्वत्रानु-
नासिकप्रबुद्धिप्रसमुक्ता। तस्यानेननिवृत्तिः क्रियते। हृदसिस्यधिरतः। अहंनुनासिकश्चाहंनुनासि-
कप्रसंगेनुनासिकः साधुभवतीति॥ ॥४॥ ॥५॥ ॥६॥ ॥७॥ ॥८॥ ॥९॥ ॥१०॥ ॥११॥ ॥१२॥ ॥१३॥ ॥१४॥ ॥१५॥
स्यप्रयत्नसवराणि॥ ॥१६॥ ॥१७॥ ॥१८॥ तुलयासमित्तुल्या। अस्यचप्रयत्नश्चास्यप्रयत्नौ। तुलयास्यतुल्य-
प्रयत्नचसवरांसङ्गभवति। किंपुनरास्यालौकिकमास्या। ओष्ठान्नप्रभृतिप्राक्कलकात्। कथंपुनरास्यालौकिकमा-
स्या। ओष्ठान्नप्रभृतिप्राक्कलकात्। कथंपुनरास्या। कथंपुनरास्याजोष्ठान्नप्रभृतिप्राक्कलकात्। कथंपुनरास्या-
कथंपुनरास्या। अस्यत्यनेनवराणि नित्यास्या। अन्नमेतदास्यदतेतिवास्या। अथकः प्रयत्नः। प्रयत्नतनप्रयत्नः।

न
३५३

38

का३

प्रसर्वाद्यते भावसाधनो नङ् प्रत्ययः । यदिलौकिकमास्यं किमास्योपादाने प्रयोजनं सर्वेषां हितं तुल्यं । वक्ष्यते तत् ।
प्रयत्नविशेषणमास्योपादानमिति । सवर्णसंज्ञायां भिन्नदेशेति प्रसंगः । प्रयत्नसाम्यात् । सवर्णसंज्ञायां भिन्न
देशेति प्रसंगो भवति । जवगडदशां । किं कारणं प्रयत्नसाम्यात् । एतेषां हि समानः प्रयत्नः । सिद्धं त्वस्येतुल्यदेशप्रय
त्नं सवर्णं सिद्धमेव तत् । कथं आस्येयेषां तुल्यो देशः प्रयत्नश्च ते सवर्णसंज्ञा भवतीति वक्तव्यम् । एवमपि किमास्योपा
दाने प्रयोजनं । सर्वेषां हितं तुल्यं । प्रयत्नविशेषणमास्योपादानं । संतिह्यास्याद्वाह्याः प्रयत्नास्ते हापिता भवन्ति । तेऽस्य
त्वपि सवर्णसंज्ञा सिद्धा भवति । केषु न स्ते । विवारसंवारोश्चासना दोषोऽवदोषवता अल्पप्राणता महाप्राणतेति
तत्र वर्णानां प्रथमद्वितीयविवृतकंठाः श्वासानुप्रदाना अघोषा एके अल्पप्राणा अपरे महाप्राणास्तृतीयचतुर्थः
संवृतकंठानां अनुप्रदाना घोषवतः एके अल्पप्राणा अपरे महाप्राणाः । यथा तृतीयास्तथा पंचमाः । आनुनासि
क्यवर्जम् । आनुनासिक्यं तेषां अधिकगुणः । एवमप्यवर्णस्य सवर्णसंज्ञानप्राप्तेति । बाह्यं ह्यास्यात्स्थानमवर्णस्य ।
सर्वमुखस्थानमवर्णमेकइहंति । एवमपि व्यपदेशो न प्रकल्प्यते आस्येयेषां तुल्यो देश इति । व्यपदेशिवद्भावेन व्यप
देशो भविष्यति । सिध्यति सत्तर्हि भिद्यते । यथान्यासमेवास्तु । ननु चोक्तं सवर्णसंज्ञायां भिन्नदेशेति प्रसंगः प्रयत्न

सामान्यादिति नैव दोषः। न हि लौकिकमास्यं। किं तर्हि तद्धितां तमास्यं। आस्ये भवमास्यं शरीरावयवाद्युत्किं पु
नरास्ये भवं स्थानं करणं च। एवमपि प्रयत्नः। अविज्ञोषितो भवति। प्रयत्नश्च विज्ञोषितः कथं न हि प्रयत्नं प्रयत्नः
किं तर्हि प्रारंभो यत्नस्य प्रयत्नः। यदि प्रारंभो यत्नस्य प्रयत्नः। एवमप्यवर्णस्य एतेऽस्य सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति।
प्रश्लिष्टावर्णवित्तो अवर्णस्य तर्हि एवोऽस्य सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति। विवृततरावर्णवित्तो एतयोरेव तर्हि मिथः स
वर्णसंज्ञा प्राप्नोति। नैतौ तुल्यस्थानौ। उदात्तादीनां तर्हि सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति। अभेदका उदात्तादयः। अथ किं
न एतेन प्रारंभो यत्नस्य प्रयत्न इति। प्रयत्नमेव प्रयत्नः। तदेव तद्धितां तमास्यं। यत्समानं तदा श्रियिष्यामः। किं
तिभेदे सत्याह। सत्येव हि भेदे सवर्णसंज्ञा भवितव्यं। कुत एतत्। भेदाभिज्ञाना हि सवर्णसंज्ञा। यदि यत्र सर्वस
मानं तत्र स्यात्सवर्णसंज्ञा वचनमनर्थकं स्यात्। यदि तर्हि सति भेदे किंचित्समानमिति कृत्वा सवर्णसंज्ञा भवि
ष्यति। शकारलृकारयोः षकारठकारयोः सकारथकारयोः सवर्णसंज्ञा प्राप्नोति। एतेषां हि सर्वमन्यत्स
मानं। करणवर्जम्। एवं तर्हि प्रयत्नमेव प्रयत्नः। तदेव च तद्धितां तमास्यं। न त्वयं दृष्टः। आस्यं च प्रयत्नश्च आ
स्यप्रयत्नमिति। किं तर्हि त्रिषो यंबहु ब्रीहिः। तुल्य-आस्ये प्रयत्न एषामिति। अथ वा पूर्वस्तत्पुरुषस्त
तो बहु ब्रीहिः। तुल्य-आस्ये तुल्यास्यः। तुल्यास्यः प्रयत्न एषामिति। अथ वा परस्तत्पुरुषस्ततो बहु

ब्रीहिः। आस्ये प्रयत्नः-आस्यप्रयत्नः। तुल्य-आस्यप्रयत्न एषामिति। तस्य तस्येति वक्तव्यं। किं प्रयोजनं। यो यस्य
तुल्यास्यप्रयत्नः स तस्य सवर्णसंज्ञो यथा स्यात्। अन्यस्य तुल्यप्रयत्नोऽन्यस्य सवर्णसंज्ञो मा भूत्। तस्या वचनं
वचनप्राप्तायात्। तस्येति न वक्तव्यं। अन्यस्य तुल्यास्यप्रयत्नोऽन्यस्य सवर्णसंज्ञः कस्मान्न भवति। वचनप्रा
प्तायात्। सवर्णसंज्ञा वचनसामर्थ्यात्। यदि तुल्यस्य तुल्यास्यप्रयत्नोऽन्यस्य सवर्णसंज्ञः स्यात् सवर्णसंज्ञा
वचनमनर्थकं स्यात्। संबंधिशब्दे तुल्यं। संबंधिशब्दे वाच्युनक्तव्ये तत्। तद्यथा संबंधिशब्दो मातरि वर्तितव्यं
पितरि शुश्रूषितव्यमिति न चोच्यते स्वस्या मातरि स्वस्मिन्वापि तरीति। संबंधाद्येतद्गम्यते। या यस्य माता यश्च य
स्य पितेति। एवमिहापि तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णमित्यत्र संबंधिशब्दावेतौ तत्र संबंधादेतद्गम्यते। यत्प्रति तु
ल्यास्यप्रयत्नं तत्प्रति तत्सवर्णसंज्ञं भवतीति। ऋकारलृकारयोः सवर्णविधिः। ऋकारलृकारयोः सवर्णसंज्ञा
विज्ञेया। होत् लृकारः होत् लृकारः। किं प्रयोजनं। अकः सवर्णे दीर्घ इति दीर्घत्वं यथा स्यात्। नैतदस्ति प्रयोजनं।
वक्ष्यते तत्। सवर्णे दीर्घत्वे च्छति ऋत्वा वचनं लृत्वा वचनमिति। तत्सवर्णयथा स्यात् इह मा भूत्। दध्
कारः। मध्कार इति। यदेतत्सवर्णदीर्घत्वे च्छतीति। एतद्वत् इति वक्ष्यामि। सवर्ण इत्येव लृत्वा लृकारो बाल्ति

भवति। ऋतइत्येवतत्रवक्तव्यंभवति। अवश्येतद्वक्तव्यं। ऊकालोज्ज्वलदीर्घमुतसंज्ञोभवतीत्युच्यतेनचल्लकारो
ल्लकारोवाअजस्तिऋकारस्यल्लकारस्याल्लवक्ष्यामि। तच्चावश्यंवक्तव्यं। छुतोयथास्यात्। होर्त्तृऋकारः।
होर्त्तृकारः। होर्त्तृकारश्चि। किंनुनरत्रज्यायः। सवर्णसंज्ञावचनमेवज्यायः। दीर्घत्वंचैवहिसिद्धंभवति। अपि
चऋकारग्रहणेल्कारग्रहणंसन्निहितंभवति। खड्गल्कारः। मालल्कारककारइति। बालुप्यापिशलेः। उप
कारीयति। उपाकारीयति। इदमपिसिद्धंभवति। उपल्कारीयति। उपाल्कारीयति। यदितर्हिऋकारग्रह
णेल्कारग्रहणेसन्निहितंभवति। उरएरपरः। ल्लकारस्यापिरपरत्वंप्राप्नोतिति। ल्लकारस्यल्लपरत्वंप्रा
प्नोति। तच्चावश्यंवक्तव्यं। असत्योसवर्णसंज्ञायांविध्यर्थे। तदेवसत्यानेत्येतद्वाधनार्थंभविष्यति। इह
तर्हिरष्टाभ्यांनोणःसमानपदइतिऋकारग्रहणंचोदितंमातृणांपितृणामेवमर्थेतदिहापिप्राप्नोति।
ल्लप्यमानंपश्येति। कुटुलशब्दवायेनेतिवक्ष्यामि। अपरआह। त्रिभिश्चमध्येमेवर्गैर्लशसेश्चव्य
वायेनेतिवक्ष्यामीति। वर्णैकदेशाश्चवर्णग्रहणेनगृह्यंतइतियोसौल्लकारेऽल्लकारःतदाश्रयःप्रतिषेधो
भविष्यति। यद्येवंनाथेरिष्टाभ्यांएत्वंऋकारग्रहणेनवर्णैकदेशाश्चवर्णग्रहणेनगृह्यंतइति। योसाहकारे

पुनः

ॐ २ ॐ २ ॐ २ ॐ २
रफस्तदाश्रयं गत्वं भवति ॥ नाङ्गलो ॥ ॥ अङ्गलोः प्रतिषेधेनकारप्रतिषेधोऽङ्गलोः प्रतिषेधे
शकारस्य शकारेण सर्वसिद्धायाः प्रतिषेधः प्राप्नोति किंकारणं अङ्गलोः प्रतिषेधेन हि शकारे दत्त्वा कथं तावदङ्गलोः शकारः स
वर्णेन शकारमपि गृह्णाति एवमङ्गलोः ह्रस्वदेशादङ्गलोः तत्र को दोषः तत्र सर्वलोपे दोषः तत्र सर्वलोपे दोषो भवति परश
शतानि कायानि अङ्गलोः परिसर्वान् इति लोपेन प्राप्नोति सिद्धमेतत् कथमेतत् कथमेतत् स्युष्टस्य शानि इति
शक्यमेतस्यानां विवृतमूलाणां इति दित्येवानुवर्तते स्वराणां च हतत्वं इति दिति निष्ठं वाक्यापरिसमाप्ते वाक्यापरि
समाप्ते वा सिद्धमेतत् किमिदं वाक्यापरिसमाप्तेरिति वर्णानामुपदेशस्तावत् त्रये देशे नरकाल इति संज्ञा इति संज्ञोत्तरकालमा
दित्येन सह तेति प्रत्याहारः प्रत्याहारोत्तरकालमणुदित्येन सर्वस्य चाप्रत्यय इति सर्वस्य ग्रहणं सर्वस्य सिद्धौ नंतरकाल
अणुदित्येन सर्वस्य चाप्रत्यय इति एतेन वर्णेन समुद्धितेन वाक्येनान्यत्र सर्वानां ग्रहणं भवति न चानेकारः शकारेण गृह्णाति य
थैव तर्हीकारः शकारेण गृह्णाति एवमिका मपि गृह्णाति तावत् दोषः कुमारी इति कुमारी इति अकः सर्वलोदीर्घत्वेन प्राप्नो
ति यद्येवमकः सर्वलोदीर्घ इति प्रत्याहारग्रहणं करोति तत्र इकार इकारगुणात् प्राप्नोति शकारेण गृह्णाति अरः अरः अ
ङ्गलोः प्रतिषेधे शकारप्रतिषेधोऽङ्गलोः प्रतिषेधे शकारस्य शकारेण सर्वसिद्धायाः प्रतिषेधः प्राप्नोति
किंकारणं अत्रैव शकारस्य ह्रस्वदेशादङ्गलोः कथं तावत् इकारः सर्वस्य ग्रहणेन शकारमपि गृह्णाति एवमङ्गलोः ह्रस्वदेशादङ्गलोः

न

तत्र को दोषः। तत्र न सतरा लोके दोषो भवति। परशशतानि कार्याणि। अरोरु सवर्णो तिलोपो न प्राप्नोति। तस्य
 कश्चन नाना। सिद्धमेतत्। कश्चन नाना। कश्चन नाना। कश्चन नाना। वाक्यापरिसमाप्तेर्वा। उक्ता वाक्यापरिसमा
 प्तिः। अस्मिन् केदादौ देसमर्थितं भवति। एतच्च समर्थितं भवति। तत्कश्चन। अस्तु वाशकारिणः शकारस्य सवर्णसंज्ञा
 वामाभूत्। ननु चोक्तं परशशतानि कार्याणि। अरोरु सवर्ण इति लोपो न प्राप्नोति। माभूद्योयः। ननु च मे दोषो
 विद्यति। सतिलोपे द्विशकारं। असतिलोपे त्रिशकारं। कारं नास्ति मेदः। असत्यपि द्विर्जनशकारमेव। कश्चन विभा
 याद्विचनं। एवमपि कादाचिद्विशकारं कदाचिद्विशकारं। सतिलोपे द्विशकारमेव। स एव कश्चन मे दोषो न स्यात्। यदि न
 यो लोपस्यावविभाया तु सलोपः। यथा मेदस्तथासु॥ ॥ श्रीः॥ ॥ इति श्रीमगवत्यतकुलिविरचिते श्रीमहाभाष्ये
 प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमे पादे चतुर्थमधिकारम् ॥ श्रीः॥ ॥ नमः श्रीविष्णवे नमः ॥ ॥ ईदं द्विवचनं प्रगेहं ॥ ॥
 किमर्थमीदादीनां तपरशां प्रगृह्य सङ्गच्छते। तपरस्तत्कालस्येति तत्कालानां सवर्णानां ग्रहणं यथा स्यात्। केचन
 उदात्तानुदात्तस्वरितानां। अस्ति प्रयोजनमेतत्। किं न हीति श्रुतानां तु प्रगृह्य सङ्गच्छते। किं कारणं। अतः काल
 त्वात्। न हि श्रुतास्तत्कालाः। असिद्धः श्रुतः तस्या सिद्धत्वात् तत्काला एव भवति। सिद्धः श्रुतः स्वरसंक्षिप्तः। कश्चन
 यतो यदयं श्रुतः प्रगृह्यति प्रकृतिभावशास्ति। कश्चन ह्युदात्तप्रायः सतो हिकाश्रितः। कार्येण भवितव्यं। किमेतत्प्रगृह्य